
ТРУДОВА ПІДГОТОВКА

Микола ТИМЕНКО^(ЗМІСТ 224)

РОЛЬ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА У ФОРМУВАННІ САМОСТІЙНОСТІ ШКОЛЯРІВ у ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ

У 20–30 роках ХХ ст. частина педагогів доводила, що навчальна книга в процесі навчання відіграє допоміжну роль. Вони твердили, що в радянській школі необхідно застосовувати активні методи навчання, розуміючи під цим лише практичні роботи і "дослідження", які учні повинні проводити самостійно. На їх думку, книга, як би вона не була укладена, завжди буде відірваною від життя, від сьогодення. Тому вона може відігравати лише роль довідника, допоміжного засобу у навчальному процесі. Так, Н.Попова стверджувала: "Ніякого керівного значення, ні головної ролі, ні обов'язковості підручник не має" [1, 11]. Я.Чепіга писав: "Активні методи використовуються в майстернях, робітничих кімнатах, лабораторіях, музеях, і, взагалі, у всьому житті. Книжка при таких методах відіграє допоміжну роль" [2, 152].

Окремі педагоги, пропагуючи ідею самостійної дослідницької роботи, вважали, що підручники взагалі непотрібні, а деякі говорили навіть про негативний вплив підручника на самостійність учня завдяки їх авторитетності.

Автори ряду педагогічних праць (К.Соколов, В.Селіванов, І.Челюсткін) вважали роботу учнів з підручником за такий метод, що не властивий трудовій школі.

Разом з тим деякі дослідники переоцінювали роль підручника у навчальному процесі школи. Так, А.Зеленко писав: "В наш час підручник стає самостійним учителем. Все більше розповсюджується метод проектів і заочне шкільне навчання... ми все більше прагнемо в роботі з дітьми дати їм самостійності... Тому підручник набуває значення до певної міри заочного вчителя. Ми передоручаємо підручнику те, що раніше було в устах учителя. Ми не робимо того, що робилося в старі часи" [3, 35]. Такий підхід до використання підручника мав місце у зв'язку із роботою ряду шкіл за Дальтон-планом. При цьому роль самостійної роботи переоцінювалась, а керівна роль вчителя у навчальному процесі знижувалась. На практиці ж без правильного педагогічного керівництва самостійною роботою учнів з підручником вони працювали, здобуваючи поверхові знання без практичного їх осмислення. Школярі непродуктивно втрачали багато часу на читання, не оволодіваючи повноцінними навичками самостійної роботи з книгою.

Важливими для формування самостійності учнів стали видані на початку 30-х років так звані "робочі книги", які були побудовані за принципом активної самостійної роботи учнів. У таких книгах було менше тексту і більше завдань та ілюстрацій, необхідних для виконання поставлених завдань.

Проблемі самостійної роботи з підручником приділяв значну увагу Є.Голант, доводячи необхідність продуманої систематичної роботи вчителів над формуванням в учнів навичок самостійного опрацювання матеріалу з підручника і книги, а також визначаючи види самостійної роботи з підручником. Він розробив типи логічних завдань у роботі над книгою [4].

У контексті дослідження проблеми формування самостійності як визначальної якості особистості для подальшого трудового і професійного становлення самостійна робота з книгою є основним фактором успішного вирішення даної проблеми. Так, В.Сухомлинський стверджував, що "підготовленим до життя, до праці треба вважати того, хто має не тільки добрі знання, а й здатність постійно збагачувати їх, розширювати свій кругозір – вчитися самостійно, читати літературу" [5]. На це вказують цілий ряд дослідників.

Видатний німецький педагог А.Дістервег у своїй статті "Про підручник" говорив: "Я звертаюсь до учителів-практиків, які навчають молодь нашого народу. Їх головним завданням є навчити дітей розуміти книги, розуміти підручники, засвоювати їх зміст" [6, 173]. При цьому він визначав сутність "достойного використання підручників", формулюючи три основні вимоги: розуміння прочитаного, закріплення в пам'яті змісту, застосування знань. Він

підкреслює думку про те, що кожен підручник повинен бути книгою для вправ, керівництвом для розуму [6, 303].

Аналіз педагогічних досліджень за визначеною вище проблемою і власні спостереження автора дають підставу для твердження, що ставлення учнів до навчальної праці, інтерес до навчання залежить і від їх уміння самостійно вчитися з підручника і книги. Незаперечним фактом є те, що в міру збагачення учнів навичками самостійної роботи з підручником росте і розвивається їх інтерес до навчання в цілому і до книги як до джерела знань. Відсутність умінь в користуванні книгами, підручником є однією із причин втрати інтересу до навчання.

У процесі експериментального дослідження було виявлено: якщо учень читає повільно, то це значить, що багато із прочитаного є для нього незрозумілим. Серед учнів, які не мають інтересу до навчання, більшість не уміють користуватись навчальною літературою. Саме про це говорив К.Ушинський: "Немає нічого легшого для вчителів, як позначити нігтем або олівцем сторінку в книзі і задати дитині вивчити її до наступного разу. Але подивіться, як дитина б'ється над цією важкою сторінкою, як зубрить її без пуття, подесятиряючи свою працю невмінням взятися за неї ..., і ви зрозумієте, звідки іноді береться в дітей огида до навчання" [7, 397].

В результаті контрольних зрізів ми виявили пряму залежність між швидкістю читання підручника з трудового навчання і успішністю учнів 5–7 класів, які користувалися ним у шкільних майстернях в процесі занять, при ознайомленні з новим матеріалом. Так, серед учнів, що читають швидко, 68% таких, що вчать на "5" і "4", а серед учнів, які читають повільно, таких лише 7%. Інші учні, що читають повільно, як правило, мають оцінки "3", а деякі – і "2". Є незначна кількість учнів, які хоч і читають швидко, але навчаються на "3". Це зумовлено слабкими вміннями з обробки матеріалів (користування інструментами та верстатами).

Представляючи трудове навчання на рівні навчального матеріалу, виходячи з вимог державних програм, ми перш за все орієнтувались на процес формування загальнотрудових, загальнотехнічних та спеціальних умінь як визначальних компонентів даного предмета, у відповідності із темою дослідження. А оскільки зміст навчального матеріалу подається в основному через навчальні посібники, необхідно враховувати особливості їх структури. При цьому важливо з метою визначення оптимального змісту (складу і структури) посібника з трудового навчання вивчити його роль у самостійній пізнавальній діяльності та визначити його вплив на ефективність виконання індивідуальних завдань з обробки різних матеріалів. Вирішення ж цих питань неможливе без врахування положення про єдність процесуальної і змістовної граней навчання, оскільки доцільність певного змісту визначається в ході його реалізації на практиці.

Аналіз змісту різних навчальних посібників показав, що кожна функція, яку виконує навчальний посібник у навчально-виробничому процесі, реалізується у його конкретному структурному елементі. Практика свідчить, що для більшості предметів доцільно мати комплекс посібників: підручник, довідник, картки-завдання (інструкційні, технологічні і т.д.), таблиці і плакати, збірник задач. Для забезпечення високого рівня результативності трудового навчання у контексті формування самостійності школярів кожен посібник повинен виконувати свої специфічні функції.

Підручник у навчально-трудої діяльності передбачає:

- повідомлення нових знань (учень поповнює та поглиблює свої знання, самостійно працюючи з підручником);
- повторення і закріплення вивченого матеріалу;
- розвиток творчої технічної діяльності учнів;
- професійна орієнтація учнів;
- інструктаж щодо виконання практичної роботи (самостійне користування на протязі заняття).

Довідник має включати повідомлення нових відомостей за темою заняття (учень в процесі самостійної роботи з довідником одержує нові дані, необхідні для практичної роботи та відповідей на запитання вчителя), а також використовується для повторення.

Картки-завдання включають:

- закріплення нових знань в ході практичних робіт у майстернях, у процесі

індивідуальної діяльності;

– самоконтроль (реалізується у вигляді повних завдань, виконуючи які учень самостійно визначає рівень своїх знань та умінь);

– інструктаж (полягає в тому, що у карточці даються вказівки з безпосереднього виконання практичної роботи і техніки безпеки);

– розвиток технічної творчої діяльності учнів (реалізується в процесі індивідуального використання креслень та технології виготовлення об'єкта з неповними даними, що дозволяє розвивати і активізувати пізнавальну діяльність учнів).

Таблиці та плакати передбачають одержання теоретичних відомостей та формування образу дії для виконання трудових дій, прийомів роботи з інструментами та обладнанням.

Збірник задач забезпечує розвиток технічного творчого мислення учнів.

Крім названих вище дидактичних засобів, доцільно використовувати робочі зошити, спеціально розроблені картки програмованого навчання для навчально-контролюючих машин типу "КИСИ", "Ласточки". Але останніми роками їх функції легко може здійснювати комп'ютерна техніка із відповідно розробленими програмами, що дозволяють максимально індивідуалізувати пізнавальну та практичну діяльність школярів у процесі трудового навчання з метою формування у них самостійності як визначальної якості особистості. Однак така розкіш, як ПЕОМ, для шкільних майстерень поки що є недоступною, і реальними дидактичними засобами залишаються названі навчальні посібники.

З метою виявлення впливу підручників "Трудове навчання" для 5–7 класів на формування в учнів самостійності, ми провели їх анкетування. Важливою закономірністю відповідей учнів є те, що для більшості учнів, які постійно і часто користуються підручником (89% опитаних), заняття у шкільних майстернях і на пришкольній ділянці "завжди подобаються" і "часто подобаються" (82% учнів 5–7 класів), а "інколи подобаються" – 14% опитаних учнів. На запитання "Чи самостійно ти працюєш на уроках праці?" із усіх опитаних учнів 67% відповіли, що працюють "в основному самостійно", "часто самостійно", а 21% учнів працюють "інколи самостійно". Інші учні працюють "тільки з допомогою вчителя".

У групах, які не працювали з підручником або "працюють інколи", учнів, що працюють "тільки з допомогою вчителя", було 28%; тих, хто працює "інколи самостійно" – 45%; таких, що працюють "часто самостійно", було 12%; "в основному самостійно" – 5%.

Наведені вище результати свідчать про значний вплив підручника "Трудове навчання" (видається в Україні вже 20 років) на формування в учнів самостійності у навчально-трудої діяльності. Проведення нами анкетування учителів трудового навчання показало, що найбільш важливим для формування знань і умінь вони вважають перш за все навчальні підручники, а далі – плакати і таблиці, ТЗН, набори технологічних та інструкційних карт (з десяти запропонованих дидактичних засобів). Це є необхідністю, оскільки на заняттях з трудового навчання має місце ситуація "один вчитель – багато учнів", коли практично неможливо застосувати до кожного учня усі дидактичні можливості вчителя. При цьому з'являється певний педагогічний недолік в організації індивідуального навчання, який можливо значною мірою зняти, користуючись навчальними посібниками.

Практика використання навчальних посібників у процесі трудового навчання доводить, що з їх допомогою можливо успішно формувати в учнів знання та уміння планувати роботу, розподіляти робочий час, організувати робоче місце, виконувати правила безпечної праці, правильно користуватись інструментами та обладнанням, самостійно контролювати роботу механізмів, економно використовувати матеріали, конструювати вироби, самостійно і творчо вирішувати поставлені перед ними завдання і т.д.

Згідно з нашою класифікацією функції навчального посібника мають наступну послідовність в плані їх реалізації на заняттях з учнями:

1) виховна і профорієнтаційна функція;
2) інформаційно-пізнавальна функція, що забезпечує політехнічні знання, розуміння сутності фізико-технічних і трудового процесів;

3) інструктивно-спрямовуюча функція, що є провідною, оскільки у максимальній мірі спрямована на формування в учнів правильних трудових умінь з обробки матеріалів, а також

загальнотрудових та загальнотехнічних умінь;

4) пізнавально-перетворююча функція, яка є особливо важливою для виконання лабораторно-практичних робіт та вирішення задач, пошуку відповідей на практичні проблемні питання і виконання завдань творчого характеру;

5) мотиваційно-контролююча функція, що передбачає необхідність самостійної роботи з посібником для засвоєння знань і умінь у процесі трудової підготовки.

Підсумовуючи сказане вище, слід констатувати, що використання навчальних посібників забезпечує взаємозв'язок пізнавальної і трудової діяльності школярів, являючись ефективним засобом формування їх самостійності, результативність якого безпосередньо залежить від цілеспрямованої побудови педагогічного процесу з опорою на визначальні властивості діяльності із взаємообумовленістю всіх її структурних компонентів, максимального використання суб'єктивних і об'єктивних можливостей пізнавальної і трудової діяльності. Ефективність взаємозв'язку названих видів діяльності підвищується при залученні учнів до активної творчої праці на основі гуманізації міжсуб'єктних стосунків між учнями та вчителем, що забезпечує розвиток особистості учня і стимулює його до самовдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

Попова Н.И. Методы трудовой школы. – М.:Изд АПН РСФСР, 1929.

Чепіга Я.І. За новий підручник для політехнічної школи. – Ж. "Комуністична освіта", №4, 1931.

Зеленко А. Об учебниках, приспособленных к работе по методу проектов. – Ж. "На путях к новой школе", №1, 1931.

Голант Е.Я. Значение самостоятельной работы школьников. – Ж. "Советская педагогика", № 8-9, 1942.

Сухомлинський В.О. Виховувати людину майбутнього. – "Радянська освіта" від 5 грудня 1959 р.

Дистерверг А. Руководство к образованию немецких учителей. – М., Избр.пед.сочин., 1956. — 374 с.

Ушинський К.Д. Родное слово (Книга для повчання та поради батькам і наставникам про викладання рідної мови за підручником "Родное слово").– Твори, т.2, 1954. — 358 с.

Йосип ГУШУЛЕЙ^(ЗМІСТ 224)

Техніка як об'єкт педагогічного аналізу з метою вивчення її основ у ліцеї

Створення технічних ліцеїв в Україні потребує нових підходів до формування політехнічних знань і умінь школярів. Стає актуальною проблема технічної підготовки учнів у системі безперервної освіти «школа — вищий заклад освіти».

Нині вивчення техніки в загальноосвітній школі здійснюється у рамках трудового навчання, на позакласних заняттях з техніки і праці, а також при розгляді прикладних аспектів різних природничих наук, перш за все фізики. Як спеціальний предмет, метою якого була б підготовка учнів до вступу у вищі технічні заклади освіти, основи техніки не вивчаються.

Матеріали, отримані нами під час констатуючого експерименту, показали, що в підготовці учнівської молоді до професійної освіти у сфері техніки є ряд суттєвих недоліків: відсутність готовності до узагальнення і систематизації знань про технічні пристрої, що використовуються у різних галузях виробництва; невміння виявляти, встановлювати взаємозв'язки між науковими і технічними галузями знань в конкретних знаряддях праці; необізнаність у питаннях перенесення знань з одних технічних об'єктів на інші; несформованість фундаментальних понять з технікознавства, зокрема щодо передачі і перетворення енергії, автоматичних систем керування, недостатній рівень поінформованості про перспективи розвитку сучасної техніки. Це викликано, насамперед, низьким рівнем загальної освітньо-технічної підготовки школярів.

Поняття «техніка» — одне із стародавніх. Мислителі всіх епох постійно звертались до цього поняття, намагаючись виявити його суть, причини розвитку техніки, визначити його місце в розвитку суспільства.

Уже в творах Платона зустрічаються терміни «техне» і «фюзіс», які він розділяє, вважаючи, що вивчення природи першого робить людину мудрою, а другого — вправною, зграбною. В «техне» він включав будівництво, виготовлення різноманітного посуду,